

ERKKI KARVONEN

Sukupuolen tutkimus kulttuuritutkimuksena

■ Iiris Ruohon katsauksessa kysymykset "naiskuvasta" ja "naiskatsojasta" nousevat keskeisiksi. Ruoho viittaa näin ollen representaation ja subjektiviteetin problematiikkaan sekä pyrkii esittelemään varhaisempiin representaation ja subjektiviteetin teorioihin kohdistettua kritiikkiä.

Pyrin tässä jatkamaan tuota kriittistä linjaa, mutta yleisemmällä tasolla. Sukupuolen tutkimuksen piirissä käyty keskustelu representaatiosta on osa nykyään käytyä laajempaa yhteiskuntatieteellistä representaation aseman uudelleenarviointia. Usein sanotaan, että moderneihin ajatusmuotoihin kriittisesti suhteutuva postmoderni teoria arvioi uudelleen nimenomaan käsitykset representaatiosta ja subjektiviteetista.

Luonnostelen ensin lyhyesti traditionaalisia, tiedotusopillekin menneinä vuosina ominaisia lähestymistapoja. Nämä lähestymistavat pitävät kiinni sellaisista teoreettisista lähtökohdista, että monenlaisia ongelmia ja ratkaisemattomia ristiriitaisuuksia syntyy. Luonnostelen näitä lyhykäisesti. Tämän jälkeen esittelen toisenlaisen teoreettisen lähtökohdan, joka ei jää traditionaalisen teorian usein toivottomien asetelmien vangiksi. Tämä lähtökohta perustuu malliin, jossa ymmärrystä ja maailmaa välittää jokin "kolmas" tekijä, kulttuuri tai merkitys. Tämän myötä sukupuolen tutkimuksesta tulee selkeästi kulttuuritutkimusta.

Länsimaisen moderniteetin tuottamassa tietoteoreettisessa diskurssissa käsitys representaatiosta jäsenyyty tyypillisesti todellisuuden ja esityksen suoraksi kuvaussuhteeksi. "Suoruus" viittaa tässä kaksijäseniseen merkityksen teoriaan, jossa mikään ei välitä ymmärrystä maailmaan ja maailmaa ymmärrykselle. Tietoteoreettisen mallin mukaan esitys joko on todellisuuden mukainen (tosi) tai sitten se ei vastaa todellisuutta (valhe). Jos henkilö pääsee suoraan tekemisiin todellisuuden kanssa, hänellä on mahdollisuus suoraan muodostaa oikea ja tosi kuva todellisuudesta. Mutta jos henkilö ei pääsekään suoraan kosketukseen todellisuuden kanssa, vaan joutuukin nojautumaan erilaisiin esityksiin, voi syntyä ongelmia. Todellisuutta (tietoa) välittävät esitykset voivat olla paikkansa pitämättömiä, epäoleellisiin tarttuvia tai suorastaan valheellisia.

Monesti traditionaaliset tiedotusopilliset teoriat eivät kuitenkaan tyydy pelkkään tietoteoreettiseen (representaation) problematiikkaan, vaan usein ne väittävät jotakin myös joukkotiedotuksen ja subjektiviteetin suhteesta. Kysymys on tällöin siitä, mitä välitetyt esitykset meille opettavat, miten ne VAIKUTTAVAT meihin ja miten ne tuottavat subjektiviteettia. Esimerkiksi käy vaikutustutkimuksen piirissä pohdittu kysymys siitä, tuottavatko "aggressiiviset" esitykset "aggressiivisiä" ihmisiä vaiko eivät.

Jos tietoteoreettiset vaihtoehdot (oikea ja väärä) kombinoidaan vaikutustutkimuksellisten vaihtoehtojen (vaikuttaa, ei vaikuta) kanssa, saadaan seuraavat tapaukset: 1.) esityksessä on oikea kuva ja se vaikuttaa ihmisiin, 2.) on oikea kuva ja se ei vaikuta, 3.) on väärä kuva ja se vaikuttaa, 4.) on väärä kuva ja se ei vaikuta. Tapaus yksi ei

ole yhteiskunnallisesti vaarallinen, sillä siinä ihmiset parhaiden ideaalien mukaisesti oppivat tosiasioita ja tulevat aina vain entistä "todenmukaisemmiksi". Tapauksissa 2. ja 4. esityksellä ei ole mitään subjektiviteettia tuottavaa vaikutusta, joten niitä ei tarvitse tarkastella tässä. Varsinainen mökä onkin noussut tapauksesta 3., jossa vääristynyt kuva vaikuttaa turmiollisesti ihmisiin. Tähän pitää syventyä lähemmin.

Olettakaamme, että "väärä" kuva vaikuttaa aikansa kaikella tehollaan ja näin tuottaa ihmiset "väärän" kuvan mukaisiksi. Tällöin kuitenkin tietoteoreettinen ongelmallisuus katoaa, sillä ihmiset todellisuudessa ovat juuri sellaisia kuin mediarepresentaatiot heidät esittävät: koko yhteiskunnallinen ongelma on hävinnyt! Ollakseen joutumatta tähän tilanteeseen traditionaaliset diskurssit voivat olettaa, että todellisuudella (ja ihmisillä) on jokin kiinteä, luonnollinen olemuksensa, josta he vieraantuvat harhaoppien myötä. Tällöin ongelmaksi tulee, miten jokin kiinteä luonnollinen olemus ylipäänsä voi muuttua miksiäkään. Toinen ratkaisuvaihtoehto esittää, että joukkotiedotus tarjoaa "väärää" opetusta suhteessa perheessä ja koulussa harjoitettuun "oikeaan" opetukseen. Tässä perustelussa tietoteoreettinen problematiikka putoaa pois, sillä kyseessä on kahden erilaisen kulttuurisen praksiksen käymä valtataistelu oikeudesta "opettaa" ihmisiä.

Silloin kun puhutaan "oikeasta" ja "väärästä" naiskuvasta ollaan ylläkuvatun aseelman vankeja. Samoin puhe stereotyypeistä implikoi väärän "kuvan" ja oikean "todellisuuden" vertailun. Niin kauan kun ajattelu on tietoteorian, vaikutustutkimuksen ja essentialismin epäpyhän kolminaisuuden kahlitsema, on tuloksena yllä kuvattuja ongelmia.

Traditionaalisen näkemyksen perusongelmana on nähdäkseni se, että siinä ope-roidaan kaksijäsenisellä merkitysrelaatiolla. Periaatteessa tämän käsityksen mukaan on vain kaksi tekijää, nimittäin tajunta ja todellisuus: näiden välillä vallitsee suora referentiaalinen viittaussuhde. Tästä käsityksestä voidaan Grossbergin (1979, 194-195) tapaan puhua "referentiaalisena" tai "representaationaalisena" merkityksen teoriana.

Nähdäkseni sukupuolen representaation samoin kuin yleisemminkin representaation problematiikan voi ratkaista hedelmällisesti vain ottamalla kaksijäseniseen merkityksen ja ymmärryksen malliin lisäksi "kolmas", välittävä tekijä. Tällöin ymmärryksen ja maailman väliin asettuu kolmas kulttuurinen tekijä (merkitys), jonka läpi ymmärrys suuntautuu maailmaan tai tulkitsee maailmaa. Sekä maailman että ymmärryksen luonne riippuu tällöin tästä välittävästä kolmannesta tekijästä.

Kolmijäseninen merkitysrelaatio on käytössä monenlaisissa kulttuurisissa suuntauksissa alkaen vaikkapa fenomenologiasta sekä Durkheimin sosiologiasta ja päätyen jälkistrukturalismiin. Tarkastelkaamme representaation ja subjektiviteetin asemaa ensin hieman vanhemmassa kulttuuriteoriassa.

Esimerkiksi James W. Careyn (1989) edustamassa Durkheim -vaikutteisessa "rituaalisessa näkökulmassa viestintään" kaikenlaiset representaatiot ilmentävät ja ruumiillistavat vallitsevaa kulttuurista järjestystä ("kolmatta"). Tällöin esitykset ovat kulttuurissa vallitsevien perustavien yhteisten uskomusten (myyttien) dramaattista yhä uudelleen ja uudelleen esittämistä.

"Rituaalinäkökulmasta (...) esimerkiksi sanomalehden juttujen kirjoittaminen ja lukeminen ei ole ensisijaisesti informaation lähettämistä ja hankkimista vaan paremmin-

kin joukossa olemisesta tilanteesta, jossa ei opita mitään uutta, vaan jossa tietty näkemys maailmasta esitetään ja vahvistetaan." (Carey 1989, 21).

Tästä näkökulmasta naiseuden representaatio joukkotiedotuksessa ei ole mitään muuta kuin vallitsevan naiseutta koskevan kulttuurisen käsityksen jälleen kerran tapahtuvaa uudelleen esittämistä, re-presentaatiota. Jokainen esityskerta uusintaa kulttuurista tai symbolista järjestystä omalta osaltaan. Tällainen selitys vaikuttaa funktionalistiselta, sillä siinä ei paljon puhuta joukkotiedotuksen käyttötavoista. Silti esim. Durkheim (1980, 339) toteaa, että riiteillä on yksilöä viihdyttävä puolensa: "Sillä on osuutensa hyvän olon tunteeseen, jonka vallassa palvoja on riitin päätyttyä; virkistys on eräs moraalisen elpymisen muodoista (...). Rituaaliset velvollisuutemme täytettyämme palaamme profaaniin elämään rohkaistuneina ja urhoollisina (...) koska voimamme ovat vahvistuneet vietettyämme tovin parempaa, vapaampaa ja helpompaa elämää."

Näin tultu siihen, että ihmiset kenties haluavat seurata joukkotiedotusta uusintaakseen omaa kulttuurista ja kognitiivista järjestystään. Populaaritekstin avulla ihmiset uudelleen-selkiyttävät totunnaisen kognitiivisen järjestyksensä ja tulevat tuntemaan että "kaikki on taas kohdallaan". Näin siis kulttuurin uusintaminen ja ihmisten virkistäytyminen (re-kreaatio, uudelleen luominen) lankeavat yhteen. Totunnaisten, turvallisten asioiden tekeminen on miellyttävää. Kenties miehet siis katsovat lännenelokuvia kohentaakseen ja restauroidakseen omaa miehisyyttään. Kenties naiset seuraavat saippuaoperoita samasta syystä. Ja samalla vallitseva kulttuurinen järjestys tulee uusintetuksi.

Traditionaalisemman kulttuuritutkimuksen ongelmaksi nousee kuitenkin se, että yhteiskunnallista muutosta on vaikea perustella sen piirissä. Kulttuurisen "kolmannen" olisi muututtava, ennen kuin yksittäiset ihmiset voivat muuttua. Mutta miten muuttaa "kolmatta", joka välittää kaikkea ymmärrystä? Tällainen yhteiskunnallisen muutoksen vaatimushan on sisäänrakennettuna feminismiin.

Tässä suhteessa ratkaisua tarjoaa jälkistrukturalistinen kulttuuriteoria. Siinä yhteiskunnallisen muutoksen kannalta ratkaisevaksi paikaksi tulee esittäminen, representaatio itsessään. Lähtökohtana on usein de Saussuren strukturaalikielitieteen näkemys institutionaalisesta kielijärjestelmästä (normi) ja yksittäisistä puheakteista, jotka todellistavat järjestelmän tarjoamia mahdollisuuksia. Tämä institutionaalisten odotusten ruumiillistaminen on kuitenkin vasta edellä kuvattu perinteisemmän kulttuuritutkimuksen kanta.

Jälkistrukturalismissa sen sijaan korostetaan kielen institutionaalisten puolien ja puheaktien välistä dialektista suhdetta. Kielijärjestelmä edeltää puhuntaa, mutta toisaalta kielijärjestelmä ei voi syntyä muusta kuin puhunnasta. Jokainen puheakti (esitys) voi olla vallitsevan järjestyksen orjallista uusintamista, mutta se voi myös olla enemmän tai vähemmän vallitsevasta järjestyksestä poikkeava. Kulttuuri voidaan käsitellä representaatioiden kierrätykseksi ja tässä kiertokulussa konkreettisen esittämisen vaihe on se paikka jossa voidaan tehdä muutoksia. Tuottamalla poikkeavia, erilaisia esityksiä naiseudesta ja mieheydestä voidaan pyrkiä muuttamaan kulttuurista "kolmatta".

Tältä pohjalta voidaan todeta, että 1.) representaatiot ilmentävät vallitsevaa kulttuurista, symbolista järjestystä, yhteisiä uskomuksia, odotuksia, common senseä; 2.)

mutta representaatiot eivät vain ilmennä näitä käsityksiä, vaan myös konstruoivat niitä. Näin representaatiot ovat sosiaalisen sukupuolen (gender) konstruktioiden uudelelle tuottamisen (uusintamisen) paikkoja, mutta myös mahdollisen muuttamisen ja eri tavoin tuottamisen paikkoja. Enkä tarkoita tässä vain mediarepresentaatioita, vaan yhtä hyvin niitä esityksiä, joissa me itse kukin esitämme itseämme miehinä tai naisina. Teresa de Lauretis (1987, 3) toteaaakin seuraavasti: 1.) sosiaalinen sukupuoli on representaatiota ja 2.) sukupuolen representaatio on sukupuolen konstruointia.

De Lauretisin (mt. 9) tekemä erottelu Naiseen isolla kirjaimella ja naisiin pienellä kirjaimella voidaan tulkita seuraavasti. Nainen isolla kirjaimella on kulttuurinen "kolmas", vallitseva institutionaalistuneiden odotusten järjestelmä, kulttuurinen järjestys jne. Lihalliset ja historialliset naiset (pienellä kirjaimella) joutuvat sitten esittämään (representoimaan) itsensä vallitsevien institutionalisoituneiden odotusten mukaisina tullakseen hyväksytyiksi naisina. Saman täytynee päteä myös lihallisiin miehiin ja Miehen kulttuuriseen instituutioon.

Lihaa ja verta olevat naiset "toimittavat" itsensä ideaalien mukaisiksi, he konstruoivat omasta ruumiistaan institutionaalisten odotusten mukaista, hyväksyttävää esitystä. Sama konstruointi pätee mediarepresentaatioon. Mutta sosiaaliset paineet eivät tietystikään kausaalisesti pakota ketään esittämään itsensä vallitsevan järjestyksen mukaisena: aina on mahdollista esittää itsensä tai mediarepresentaatio "toisin". Tällöin kuitenkin toisenlaisen esittämisen "hinta" voi nousta korkeaksi; kohtalona voi olla ainakin symbolinen "martyyrikuolema". Poikkeava naiseuden tai mieheyden esitys voidaan torjua ja hylätä outona, ahdistavana "epäjärjestyksenä" kuten yleensäkin käy avantgarde -teksteille.

Kaiken kaikkiaan feminisminkin "vihollinen" sijaitsee siis kulttuurisessa "kolmannessa", Naisessa ja sen suhteen määritetyssä Mieheessä, ei lihallisissa miehissä tai lihallisissa naisissa. Elävät ihmiset ovat kulttuuristen rakenteiden "kantajia", agenteja, jotka kyselemättä tai tietyin varauksin esittävät sitä mitä "kolmas" edellyttää.

Kirjallisuus

CAREY, James W. *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Boston 1989.

De LAURETIS, Teresa. *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film, and Fiction*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1987.

DURKHEIM, Emile. *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki 1980.

GROSSBERG, Lawrence. *Language and Theorizing in the Human Sciences*. Teoksessa: *Studies in Symbolic Interaction*, vol. 2/1979, s. 189-231. Greenwich, Connecticut 1979.